

Mednarodna konferenca o sodelovanju v Sredozemlju za varstvo podvodne kulturne dediščine, Sirakuze, 3. - 5. april 2003

© Andrej Gaspari

Oddelek za arheologijo Filozofske fakultete, Univerza v Ljubljani

Mednarodna konferenca o sodelovanju v Sredozemlju za varstvo podvodne kulturne dediščine, ki so jo organizirali italijansko Ministrstvo za zunanje zadeve, Ministrstvo za kulturo, Oddelek za kulturno in okoljsko dediščino ter izobraževanje Sicilske regije ter ICCROM pod okriljem organizacije UNESCO, je potekala med 3. in 5. aprilom 2003 v Sirakuzah na Siciliji. Poleg predstavnikov drugih držav, mednarodnih organizacij, pravnikov in znanstvenikov so se konference kot zastopniki Slovenije udeležili Jerneja Batič, državna podsekretarka na Ministrstvu za kulturo RS, Andrej Gaspari, vodja Skupine za podvodno arheologijo pri Zavodu za varstvo kulturne dediščine Slovenije in Peter Čerče, predstavnik Pomorskega muzeja Sergej Mašera iz Pirana.

Po besedah organizatorjev je bil namen srečanja promocija sodelovanja med ustanovami sredozemskih držav, odgovornimi za raziskave in varovanje podvodne kulturne dediščine, ter obravnava italijanskega predloga sporazuma o varstvu podvodne kulturne dediščine v Sredozemskem morju (Draft Agreement on the Protection of the Underwater Cultural Heritage in the Mediterranean Sea; v nadaljevanju Sporazum). Ta je nastal v skladu z določili UNESCO-ve Konvencije o varstvu podvodne kulturne dediščine (Convention on the Protection of Underwater Cultural Heritage; v nadaljevanju Konvencija), ki jo je sprejela Generalna konferenca Organizacije združenih narodov za izobraževanje, znanost in kulturo na 31. zasedanju v Parizu 2. novembra 2001. Konvencija, ki je nastala kot odgovor mednarodne skupnosti na naraščanje nezakonitega izkopavanja in plenjenja podvodne kulturne dediščine ter zaradi pomanjkanja ustreznih mednarodnih pravnih instrumentov, je bila sprejeta z glasovi 87 držav za, 4 proti in 15 vzdržanimi. V veljavo bo stopila tri mesece po deponiranju dvajsete listine, do česar pa še ni prišlo. V kolikor bi bil med dvajsetimi državami ob Sredozemskem morju glede tega dosežen konsenz, bi bil prvi cilj oz. promocija Konvencije že dosežen.

Na drug pomemben dejavnik, ki je privedel do predloga za regionalno povezovanje, vendar iz razumljivih razlogov ni bil izpostavljen, kažejo naporu italijanske diplomacije in kampanja za doseg sporazuma, ki bi pokrival Sredozemsko morje. Znano je, da je raziskovalec Robert D. Ballard v letih 1989 in 1997-1999 s pomočjo ameriške mornarice in ob asistenci znanih arheologov, kot so J. Adams, A. M. McCann in J. P. Oleson, raziskoval arheološko najdišče na 800 m globoko ležečem grebenu Skerki Bank, okoli 75 milj zahodno od Sicilije. Pomembnost tega najdišča v mednarodnih vodah tiči v dejstvu, da se greben nahaja točno na glavni pomorski poti med Rimom in Kartagino,

zaradi česar verjetno tam ležijo ostanki številnih brodolomov (preliminarna analiza iz 70-ih let kaže gostoto kar 6,6 razbitine na kvadratni kilometer). Med prvo akcijo je s pomočjo ROV-a Jason (Remote Operated Vehicle) Ballard odkril poznorimsko ladjo (poimenovano Isis) in dvignil na površje nekaj predmetov, kar je izzvalo veliko zaskrbljenost v Italiji, pa tudi v mednarodnih arheoloških krogih. Ob naslednji akciji je imel Ballard poleg Jasona na voljo še jedrsko podmornico Nautilus (NR-1), opremljeno s sonarjem dolgega dosega. Skupno je odkril 5 odlično ohranjenih brodolomov iz časa med 1. stoletjem pr. n. š. in 4. stoletjem n. š., srednjeveško ladjo ter dve iz 19. stoletja in ob tej priložnosti dvignil okoli 150 predmetov, izdelani pa so bili tudi fotomozaiki in sonarski načrt. Buren odziv na projekt, za katerim so stali ameriška vlada in ameriški interesi za svobodno dviganje predmetov (in mineralnih surovin!) z morskega dna, je povečevalo dejstvo, da je projekt postavil zgled za arheološko manj odgovorne podvodne posege v vodah izven nacionalnih jurisdikcij. Negativno reakcijo arheološke javnosti je povečevalo še dejstvo, da dvignjeno gradivo hranijo ameriške institucije.

Že 10. marca 2001 je bila na konferenci "Načini za varstvo in turistično promocijo pomorske kulturne dediščine v Sredozemlju" v Sirakuzah sprejeta izjava (Declaration on the Submarine Cultural Heritage of the Mediterranean Sea) v kateri je zapisano, da "Sredozemski bazen zaznamujejo sledovi antičnih civilizacij, ki so cvetele ob njegovih obalah in ki so razvile prve morjeplovske tehnike ter vzpostavile tesne medsebojne stike. Sredozemska kulturna dediščina je izjemna v tem, da vključuje splošne zgodovinske in kulturne korenine številnih civilizacij". Udeleženci konference so povabili sredozemske države k "razmisleku o možnostih za sprejem regionalne konvencije, ki bi pospeševala sodelovanje pri raziskavah in varstvu sredozemske podmorske kulturne dediščine in vzpostavila primerne pravice in obveznosti".

Konvencija UNESCO je ponudila tudi mednarodnopravne nastavke za tovrstno povezovanje. Njen 6. člen se namreč glasi: "Države podpisnice se vzpodbuja k pristopu k dvostranskim, regionalnim ali drugim večstranskim sporazumom ali k razvijanju obstoječih sporazumov za ohranjanje podvodne kulturne dediščine". Za sprejem Konvencije, ki pokriva "vse sledi človeškega obstoja s kulturnimi, zgodovinskimi ali arheološkimi značilnostmi, ki so bile delno ali v celoti pod vodo občasno ali nepretrgoma vsaj sto let" (1. člen), je bila ključna listina "International Charter on the Protection and Management of Underwater Cultural Heritage", ki jo je pripravil znanstveni komite ICOMOS-a za podvodno kulturno dediščino (ICUCH) in je bila ra-

tificirana na letnem srečanju v Sofiji leta 1996. Za lažje razumevanje določil in novosti, ki jih prinaša Sporazum, in njihovo razmerje do Konvencije, si najprej oglejmo temeljna določila slednje:

- ohranitev podvodne kulturne dediščine in situ mora biti obravnavana kot prva možnost, še preden se dovoli ali se začne s kakršnikoli dejavnostmi, usmerjenimi na to dediščino (2. člen, 5. alineja; 1. pravilo aneksa);
- pri dejavnostih, usmerjenih na podvodno kulturno dediščino, morajo imeti nedestruktivne tehnike in metode pregledov prednost pred dvigom predmetov (4. pravilo aneksa);
- podvodna kulturna dediščina se ne sme komercialno izkoriščati (2. člen, 7. alineja; 2. pravilo aneksa);
- delovanje, usmerjeno na podvodno kulturno dediščino, na katerega se navezuje ta konvencija, ne sme biti podvrženo zakonu o reševanju ali zakonu o najdbah, razen če je dovoljeno od pristojnih oblasti in je v popolnem skladu s to konvencijo ter zagotavlja, da kakršenkoli dvig podvodne kulturne dediščine doseže največje možno varstvo (4. člen);
- dejavnosti, usmerjene na podvodno kulturno dediščino, se morajo izogibati nepotrebnih posegov v človeške ostanke ali na kraje čaščenja (4. pravilo aneksa; člen 2, 9. alineja);
- vzpodbujati se mora neškodljiv dostop javnosti do podvodne kulturne dediščine in situ ter mednarodno sodelovanje (člen 2, alineja 10; 7. in 8. pravilo aneksa);
- kakršnokoli odkritje ali dejavnost, usmerjena na podvodno kulturno dediščino, ki leži v ekskluzivni ekonomski coni, v epikontinentalnem pasu obalne države ali v mednarodnih vodah, mora biti podvrženo posebnemu sistemu poročanja, obveščanja in pooblaščenja. Posebne obravnave so deležne vojne ali druge vladne ladje ali vojaška letala s suvereno imuniteto (9. - 13. člen);
- še pred kakršnokoli dejavnostjo mora biti izdelan projektni načrt, ki ga mora odobriti pristojna ustanova (9. - 16. pravilo aneksa);
- promovirati se mora urjenje v podvodni arheologiji, prenos tehnologij in izmenjava informacij; dvigovati se mora javno zavest o vrednosti in pomenu podvodne kulturne dediščine (19. - 21. člen).

Predlog Sporazuma predvideva, da so pogodbenice bodočega Sporazuma bodisi pogodbenice Konvencije ali sprejemajo njena temeljna določila. Predlog je tako osnovan na premisi, da ni potrebe po ponavljanju relevantnih

določil Konvencije (1. člen). K večji aplikativni uporabnosti Konvencije naj bi prispevala naslednja določila predloga:

- pravico do opravljanja kakršnekoli dejavnosti v zvezi s sredozemsko podvodno kulturno dediščino imajo samo države pogodbenice bodočega Sredozemskega sporazuma ali države, ki se strinjajo, da bodo sodelovale s pogodbenicami pri izvajanju ukrepov, ki jih je vzpostavil Sredozemski sporazum (3. člen);
- dejavnosti v zvezi s sredozemsko podvodno kulturno dediščino ne smejo biti podvržene Zakonu o reševanju in Zakonu o najdbah (4. člen);
- v primeru državnih ladij in letal, potopljenih v notranjih morskih vodah ali v teritorialnem morju, se stremi k tesnejšemu sodelovanju med obalno državo, državo, pod katere zastavo je plula ladja, in drugimi državami s preverljivo povezavo (6. člen);
- pogodbenicam se svetuje vzpostavitev posebno zaščitene območij sredozemskega kulturnega pomena (7., 8. člen);
- namera o ustanovitvi Mednarodnega muzeja sredozemske podvodne kulturne dediščine (9. člen);
- zagotovi se organizacija občasnih tečajev usposabljanja v podvodni arheologiji (10. člen).

Program tokratne konference v Sirakuzah je bil razdeljen na tri sekcije. Tema prve je bila arheologija, druga sekcija naj bi bila posvečena izobraževanju, tretja pa zakonodaji. Ministrstva držav udeleženk so že pred konferenco prejela vprašalnik s ključnimi temami o stanju in splošni ureditvi področja podvodne arheologije, o posameznih najdiščih (splošni podatki, stopnja ogroženosti, varstveni režim), o ogroženi podvodni kulturni dediščini, o pristojnih ustanovah (za varstvo in upravljanje z najdišči, izdajanje pooblastil in dovoljenj za raziskovanje, nadzor) ter podatke o obstoječem in načrtovanem sodelovanju z drugimi državami. Bolj ali manj temeljito izpolnjeni vprašalniki posameznih držav tvorijo osrednji del dokumentacije k prvi sekciji, ki so jo dobili udeleženci ob prihodu. Sicer je bilo konferenčno gradivo bolj skromno. Program smo prejeli nekaj dni pred začetkom v elektronski obliki, tiskano verzijo pa ob prihodu v Sirakuze. Iz nje se je dalo razbrati naslove posameznih sekcij ter njihov razpored. Za vsako sekcijo je bil naveden njen vodja, ki je imel običajno tudi uvodno predavanje. Za preostali čas je bila na posredovanem programu navedena le splošna opomba "predvidena predavanja", nikjer pa ni bilo natančnejšega razporeda. Šele po uvodnem delu konference nam je bilo sporočeno, da se

lahko udeleženci prijavimo kot predavatelji v posameznih sekcijah. Natančen razpored predavanj so nam organizatorji torej lahko predložili šele ob koncu konference.

1. dan: Problematika v zvezi s podvodnimi arheološkimi raziskavami, varstvom podvodne kulturne dediščine in njenim upravljanjem v kontekstu sodelovanja med sredozemskimi državami.

Dopoldanskim nagovorom predstavnikov italijanskih oblasti oz. sicilske regije, arheoloških institucij in organizacije UNESCO ter splošnim uvodnim predavanjem italijanskih strokovnjakov, med katerimi omenimo predavanje o pomorski kartografiji od srednjega veka do danes (C. Astengo), so sledili prispevki o tekočih projektih in dejavnostih, kot je predstavitev (A. Greco) sodelovanja med italijansko vojno mornarico in pristojnimi institucijami pri podvodnih arheoloških raziskavah (uporaba vojaških ladij in tehnologije: sonarji, batiskafi, ROV), predavanje G. Karović iz Instituta za zaščito kulturnih spomenika v Beogradu o stanju podvodne arheologije v Srbiji in Črni gori (delo vključuje rekognosciranje struge Save pri Sremski Rači in Šabcu, raziskave Trajanovega mostu pri Kostelu, rekognosciranje do pred desetimi leti zaprtega območja Boke Kotorske, pregled zaliva Bigovica; na drugi strani se stroka srečuje z intenzivnim ropanjem najdišč in preprodajo amfor. . .), prispevek S. Medasa in R. D'Agostina o zadnjih izkopavanjih srednjeveških ladij v Beneški laguni (dela, ki jih v celoti financira gradbeni konzorcij, potekajo pod vodstvom NAUSICAA iz Benetk), prispevek o raziskavah oscilacij gladine Črnega morja v luči nedavnih odkritij potopljenih neolitskih naselbin (F. Torre), predstavitev razvpitega odkritja in restavracije bronaste plastike Apoxyomenosa z morskega dna pri otočku Vele Orjule, nedaleč od Malega Lošinja (M. Domjan), prispevek M. A. Fugazzola Delpino o raziskavah večfaznega neolitskega kolišča v Lago di Bracciano ter poročilo o izdelavi delne rekonstrukcije slovite ladje iz 4. stoletja pr. n. š, odkrite pri Kyreniji ob ciprski obali, in njeni muzejski postavitvi (V. Li Vigni).

2. dan: Raziskovanje in izobraževanje na področju podvodne arheologije v Sredozemlju.

V uvodnem predavanju je znani podvodni arheolog P. A. Gianfrotta orisal zgodovinski razvoj te dejavnosti v Italiji od začetkov z raziskavami ladij cesarja Kaligule v jezeru Nemi, prek prvih znanstveno načrtovanih posegov pod vodstvom N. Lamboglie (Albenga), do današnjih globokomorskih posegov. Sledili so prispevki o raziskavah in izobraževanju na Siciliji (E. F. Castagnino Berlingheri, E. Tortorici), izstopala pa je predstavitev podvodne arhe-

ologije, predvsem pa izvedbe izobraževalnih programov pod okriljem UNESCO na Malti (T. Gambin). Odlično je bilo tudi predavanje M. M. Buena, priznanega podvodnega arheologa iz Španije, ki, mimogrede, trenutno raziskuje špansko vojno ladjo, potopljeno leta 1818 ob obali Antarktike. Bueno je med drugim opozoril tudi na neustreznost izraza podvodna arheologija, ki je v matični stroki privedel do temeljnega nerazumevanja problematike raziskav podvodne dediščine. J. Mesić iz Uprave za zaščito kulturne dediščine hrvaškega Ministrstva za kulturo je predstavil izobraževanje in urjenje na področju podvodne arheologije na Hrvaškem. Poleg podiplomskega študija na Univerzi v Zadru je opozoril na kombiniran tečaj za znanstveno potapljanje po sistemu CMAS in specialistični kurz po shemi Nautical Archaeological Society iz Velike Britanije, ki ga hrvaška Uprava organizira v letu 2004. Slovenska predstavnika A. Gaspari in P. Čerče sta v tej sekciji predavala o stanju raziskav podvodnih najdišč ob slovenski obali in v celinskih vodah ter o pravni regulativi tega področja. V 20-minutnem predavanju sta poudarila dolgo tradicijo raziskav (Dežmanov poseg leta 1884 v Ljubljani na Vrhniki, raziskave Centra za podvodne raziskave iz Ljubljane na brodolomu pri Savudriji 1962), sodelovanje s hrvaškimi kolegi in aplikacijo sodobnih metod dokumentiranja podvodnih najdišč.

2. dan: Nacionalna in mednarodna zakonodaja za področje varstva podvodne kulturne dediščine.

Uvod v popoldanski del zasedanja na temo zakonodaje je začel Carsten Lund iz Danske, predsedujoči na štirih srečanjih vladnih strokovnjakov za sprejetje osnutka Konvencije UNESCO, ki so potekali na sedežu organizacije v Parizu med leti 1998 in 2001. V prispevku se je osredotočil na burna pogajanja med pravniki in arheologi posameznih držav, ki so se vrtela predvsem okoli razmerja Konvencije do UNCLOS (Konvencija Združenih narodov o mednarodnem pomorskem pravu, Montego Bay 1982), pristojnosti in različnih interesov držav v stičnem območju, ekskluzivni ekonomski coni in epikontinentalnem pasu, vprašanja kulturne dediščine v mednarodnih vodah, opustitve zavarovalniških pravic po določenem časovnem obdobju ter statusa vojnih in drugih državnih ladij in letal. O kresanju interesov različnih držav pri sprejemanju UNESCO-ve konvencije nam je govoril tudi argentinski pravnik Ariel W. Gonzalez. Med predavanji omenimo izvajanja B. T. Hoffman o ameriških zakonskih praksah (med drugim ameriški pogled na problematiko lastništva Titanica), ki so bila sprejeta z mešanimi občutki, nadalje zahtevkih španske vlade po vojnih lad-

jah ob ameriški obali ter vprašanja o ladji San Salvador s številnimi posmrtnimi ostanki, potopljeni ob obali Urugvaja, ki je enostransko dodelil koncesijo za raziskovanje španske vojne ladje domačemu podjetju (V. Bou, M. Aznar). Izstopal je tudi prispevek J.-L. Massya, direktorja DRASSM (Département des recherches archéologiques subaquatiques et sous-marines), ki nedvomno sodi med najboljše organizirane in opremljene institucije na svetu (številne uspešne globokomorske projekte so izvedli v sodelovanju z oceanografskim podjetjem Comex). Massy, s katerim se že nekaj časa dogovarjamo za obisk slovenskih in hrvaških strokovnjakov v Marseillu, je predstavil centraliziran način načrtovanja in vodenja raziskav, varovanje ter nadzor podvodne kulturne dediščine v Franciji, ki ga izvaja DRASSM. Za nas so bila zanimiva tudi določila francoske zakonodaje v zvezi z odnosom do zasebnih zbirk, njihovem evidentiranju in nagradah, ki jih je podal J.-P. Beurrier. Po strogih zakonskih določilih med sredozemskimi državami nedvomno izstopa Grčija, kjer se je moč potapljati le na ozko zamejenih območjih, pa še to le pri pooblaščenih koncesionarjih. Na drugi strani so nagrade ribičem, ki slučajno izvlečejo pomembne najdbe (nedavno odkriti bronasta ženska plastika iz klasičnega obdobja ali več tisoč sprijetih rimskih sestercev), zelo stimulatívne, o čemer je predavala C. Dellaporta. V popoldanskih urah je bil organiziran obisk in strokovno vodstvo po minolovcu italijanske vojne mornarice Rimini, zasidranem v Sirakuzah. Plovilo je zaradi računalniško krmiljenih bočnih motorjev, ki omogočajo vzdrževanje stabilnega položaja tudi ob visokem morju, ter sodobne navigacijske opreme, sonarjev, manjšega batiskafa in ROV izjemno primerno tudi za podporo arheološkim raziskavam. Sestrška ladja se je lansko leto dobro obnesla pri snemanju razbitine Szent Istvana, oklepnice razreda Tegetthoff in ponosa Avstro-ogrske Kriegsmarine, ki so ga junija 1918 potopili italijanski torpedni čolni nekaj milj zahodno od Premude.

3. dan: Okrogla miza.

Zaključek uradnega dela konference je predstavljala okrogla miza, namenjena razpravi in oblikovanju oprijemljivejših predlogov na področju mednarodnega sodelovanja, kot je bodoči sporazum o varovanju podvodne kulturne dediščine v Sredozemlju. V razpravo so bili kot aktivni udeleženci vabljeni le vladni predstavniki, v našem primeru J. Batič. Zaradi proceduralnega zapleta – izkazalo se je namreč, da so uradni italijanski predlog sporazuma vnaprej dobile le nekatere izmed sodelujočih držav, večina predstavnikov ni mogla predhodno izoblikovati oz. zavzeti bolj določenih stališč glede predlaganih določil in vse-

bine samega teksta. S tem je namera o okrogli mizi seveda propadla, saj je bilo nemogoče resno razpravljati o stvari, ki je bila za skoraj vse udeležence v debati popolnoma nova. Okrogla miza se je začela s predstavtivjo poteka priprave osnutka Sredozemskega sporazuma ter pojasnjevanjem posameznih členov. Uvodni nagovor je imel kot predstavnik organizacije UNESCO tudi M. Bouchenaki. Nato so bili posamezni vladni predstavniki vabljeni k razpravi oz. komentarju. Prvi odzivi, npr. Grčije, Turčije in Izraela, so bili bolj ali manj skeptični. Pojavila so se vprašanja v zvezi z razmerjem do Konvencije UNESCO (ali lahko država, ki ni podpisnica UNESCO-ve Konvencije, pristopi k Sredozemskemu sporazumu), jurisdikcijo (npr. neurejena ozemeljska vprašanja med Grčijo in Turčijo), medsebojnim izključevanjem Sredozemske konvencije ter Zakona o reševanju in Zakona o najdbah, torej zakonov, katerih določila so v očitnem nasprotju z doktrino varovanja podvodne kulturne dediščine, vendar so nesporno še vedno v veljavi. Nekateri vladni predstavniki so zgolj izrazili pripravljenost in celo željo svojih vlad, da sodelujejo pri skupnem projektu varovanja sredozemske podvodne kulturne dediščine, nekateri pa so postregli s podatki o sedanjem stanju na tem področju v njihovih državah. Posebej je potrebno izpostaviti primer Francije, ki se je vzdržala diskusije na tej okrogli mizi in je imela svoje predstavnike zgolj med občinstvom. Res je škoda, da zaključek ni mogel biti bolj tvoren, saj bi se že v primeru, da bi bilo besedilo osnutka Sredozemskega sporazuma posredovano vladnim predstavnikom ob pričetku konference, ti imeli čas vsaj deloma pripraviti na razpravo zadnji dan. Z okroglo mizo se je konferenca zaključila, kot kaže pa se bodo do sprejema Sporazuma morale delegacije držav sestati vsaj še nekajkrat. Kljub zavedanju o ogroženosti podvodne kulturne dediščine trenutna geopolitična situacija v Sredozemlju in interesi posameznih držav ne omogočajo učinkovite nadgradnje obstoječe zakonske platforme, vsaj ne, kolikor zadeva dediščino v mednarodnih vodah. Ekskluzivne ekonomske cone, ki bi omogočala še najbolj učinkovito zaščito interesov na tem področju, iz istih razlogov ni razglasila še nobena sredozemska država. Člani slovenske delegacije lahko udeležbo na konferenci ocenimo kot uspešno, saj nismo poželi le pohval za predstavitev stanja in dosežkov podvodne arheologije v naši državi, temveč smo s predstavniki Hrvaške in Francije oblikovali že precej konkretne dogovore. Žal je časa za ogledovanje antičnih spomenikov in muzejev ostalo bore malo.